

KORKU: DİLİ, KAVRAMLAŞMASI, KÜLTÜREL BOYUTU

Aslıhan DİNÇER*

Geliş Tarihi: Mayıs, 2017

Kabul Tarihi: Haziran, 2017

Öz

Duyguları ifade eden dil verilerinin altında hangi düşünme ve algılama biçimlerinin bulunduğu anlamak için onları doğuran kavramsal yapılara ulaşmak gerekir. Çünkü dil verilerinin kaynağı, zihindeki kodlardır ve bunlar dilde var olmadan önce düşüncede ortaya çıkan yapılardır. Ancak birinci süreç zihinde gerçekleşse de bizi bu kodlara ulaştıran, onların dildeki gölgeleridir. Bu bakımdan birbiriyle rastgele değil, tutarlı ve destekleyici bir bağlantı içinde olan dil verileri fark edildiği takdirde bu kodlar da kendini göstermiş olacaktır. Bunun bir örneği olarak burada konuya korku açısından bakılacak; bu duygunun Türkçedeki metaforik ve metonimik doğası incelenirken *Nasıl korkuyoruz, korku hakkında nasıl düşünüyor, onu nasıl dile getiriyoruz, bu duygunun kültüre özgü yanları dile nasıl yansıyor?* sorularına da yanıt aranacaktır.

Anahtar Sözcükler: Korku, duygu dili, kavramsal metafor, kavramsal metonimi, idrak dil bilimi.

FEAR: ITS LANGUAGE, CONCEPTUALIZATION, CULTURAL ASPECT

Abstract

In order to understand which thinking and comprehension forms exist under linguistic expression that express emotions, it is necessary to reach conceptual structures that give birth to them. Because; the source of linguistic metaphor is the codes of the minds and those are the structures which arise in thought before existing in the language. But even if first process takes place in the mind, it is still shadows of them in the language that lead us these codes. In this regard, if linguistic data that coherent with each other not random but consistent and supportive is noticed, these code shows themselves. As an example of this, it is going to deal with the subject in terms of fear; while inspecting metaphorical and metonymic nature of this concept in Turkish, the answers of "How do we fear, how do we think about fear, how do we express it, how reflects culture-specific sides of this emotion, will be also questioned.

Keywords: Fear, language of emotion, conceptual metaphor, conceptual metonymy, cognitive linguistic.

Kuramsal Çerçeve

George Lakoff ve Mark Johnson'ın 1980 yılında *Metaphors We Live By* adlı çalışmalarlarıyla ortaya koydukları *Kavramsal Metafor Kuramının* ardından anlamın nasıl

* Yrd. Doç. Dr.; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, TDE Bölümü, aslihandincer@gmail.com.

oluştugu hakkındaki düşünceler de hızla değişiklik göstermeye başlamıştır. Çünkü bu iki kuramcı ile birlikte metaforların yalnız dilde değil; düşüncede ve eylemde de bulunduğu keşfedilmiş, geleneksel bakıştan bütünüyle farklı bir metafor anlayışı geliştirilmiştir.

Figüratif dilin daha çok edebiyatla sınırlandığı geleneksel bakışa göre metafor, benzerlik ilgisinden hareketle bir sözcüğün bir diğerinin yerine kullanılması veya basit bir tür değiş tokuş hadisesi olarak algılanmaktadır. Ancak kavramsal metafor teorisinde gündelik yaşamın her alanında varlık gösterdiği ve benzerliğin iki sözcük arasında değil; iki kavram alanı arasında kurulduğu, dolayısıyla da birinin diğerinin özellikleri ile anlaşıldığı düşünülmektedir. Bununla ilgili çok bilinen önermelerden birisi için yine Lakoff ve Johnson (1980: 4) tarafından incelenen TARTIŞMA SAVAŞTIR kavramsal metaforuna bakılabilir. Buna göre *tartışma* kavramını *savaş* kavramı ile anlamaya çalıştığımızda öncelikle düşüncede bu eşleştirmeyi yaratmaktayız. Ardından *savaş* kavramının sözlüğünde yer alan *saldırmak, savunmak, kazanmak, kaybetmek, teslim olmak, çekilmek, ilerlemek, vurmak, yıkmak, yok etmek, hedef, strateji, karşı atak, hücum, cephe, taraf* gibi ifadeleri kullanarak düşüncede ürettiğimiz metaforu dilde de ayrıca üretmekteyiz. Nitekim bu kuramda, metaforlar iki ayrı kategoride değerlendirilmektedir: Düşüncede yer alan “kavramsal metaforlar”; onlardan türeyen, onların birer yansıması olan “dil metaforları”. Bu örnekte *savaş* hakkında edindiğimiz bilgiler, bize onu *tartışma* hakkındaki tecrübelerimizle birleştirme olanağı sunmaktadır: Bir tartışmayı bazen kazanır, bazen kaybederiz. Tartıştığımız kişi, rakibimizdir. Kendimizi savunurken ona karşı pozisyonumuz, saldırıdır. Stratejilerle hareket ederiz. Savunma hattımız zayıfladığı takdirde onu bırakıp başka bir saldırı planı yapabiliriz. Bu bilgilerle yola çıkıldığında TARTIŞMA SAVAŞTIR kavramsal metaforu bize “*İddialarınız savunulamaz, Tezimin bütün zayıf noktalarına saldırdı, Eleştirileri doğrudan doğruya hedef üzerineydi, İddiasını çökerttim, Onunla girdiğim hiçbir tartışmayı kazanmadım, Bu stratejiyi uygularsan seni yok edecek, Bütün düşüncelerimi yerle bir etti*” gibi dilsel metaforları verecektir. Bu örneklerde *tartışma* kavramı “hedef alan”ı; *savaş* kavramı ise “kaynak alan”ı temsil etmektedir. Hedef alan, kaynak alandan daha soyuttur. Bu bakımdan onun terimleri aracılığıyla açığa kavuşup anlaşılır hâle gelmektedir. Ancak kaynak alanın yarattığı anlaşılabilirlik kendi özellikleriyle bağlantılı olduğu için odak da doğal olarak hedef alanla ilgili bütün özellikler üzerinde değildir. *Savaş* kavram alanı ile *tartışma* kavram alanı arasında yapılan eşleştirmeye bu açıdan bakıldığında ise *tartışmanın* nitelikleri içinde dikkatin yalnız “çatışma” üzerine çekildiği; bundan ötürü de bakışın doğal olarak tartışma ile ilgili başka niteliklere çevrilmediği, bir şeyin altı çizilirken diğer şeylerin saklı kaldığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Lakoff-Johnson 1980: 10).

Duyguların kavramlaştırılmasında metafor kadar metoniminin de rolü çok büyüktür ve bu ikisi arasında birbirini bütünleyen, ayrılmaz bir ilişki bulunmaktadır.¹ Hatta çoğu durumda aralarında kesin bir çizgi çizmek neredeyse mümkün değildir. Dolayısıyla konu yalnız kavramsal metaforların sınırına girmemekte; kavramsal metonimler ve onların tezahürü olan dilsel metonimleri de ilgilendirmektedir. Bu bakımdan burada kavramsal metonimi için de ön ve özet bir çerçeve sunma gereği duyulmaktadır:

Metonimi de metafor gibi yalnız dilde varlık gösteren figüratif bir ifade değildir. Gündelik düşünme biçimimizin bir parçasıdır, deneyimlerimizden beslenir, düşüncelerimizi ve eylemlerimizi yapılandırır. Ancak kavramsal metonimler, kavramsal metaforlar gibi benzerlik ilgisinden hareketle bir hedef ile bir kaynak alan arasındaki eşleştirmeye dayanmaz; birbirinin yerini tutan tek bir alan ya da kavramdan oluşurlar. Lakoff ve Johnson (1980: 265) metonimi bu özelliğinden ötürü metafordan kesin olarak ayırmaktadır.

Metonimi, bir alana o alanın bir bölümünü yahut tamamını kullanarak mental erişim sağlamaktadır. Yaptığı şey, tam olarak “temsil etme” ya da “adına davranma” durumudur. Örneğin *Masa sipariş bekliyor* cümlesindeki *masa* sözcüğü, etrafında oturanları; *Başınız sağ olsun* sözündeki *baş* ise bedeni temsil etmektedir.

İdrak dilbiliminde metoniminin de iki düzeyde varlık gösterdiği düşünülmektedir: Kavramsal düzey, dilbilimsel düzey. Metonimik ifadeler, kavramsal metonimilerin izdüşümleri olan verilerdir. Örneğin tekrar eden bedensel reaksiyonlara, bedendeki belli biyolojik ve psikolojik süreçlere bakarak öfke² kavramı için *BEDEN ISISINDA ARTIŞ* özelliğinden söz edebiliriz. Böylece aynı zamanda düşüncede bir kavramsal metonimi de yaratmış oluruz. Çünkü temel metonimik prensip şöyledir: *BİR DUYGUNUN FİZİKSEL TEPKİLERİ, O DUYGUYU ANLATIR*. Buradan hareket ettiğimizde ise *Öfkeden kıpkırmızı kesilmişti, Çok kızgındı, Gözlerinden ateş fışkırıyordu, Öfkeden tutuşmuştu* gibi dilsel metonimilere ulaşmış oluruz (Metoniminin doğası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Lakoff 1987; Panther-Radden 1998).

Buraya kadar özetlenen kuramsal çerçevenin ardından konu, birkaç temel problem alanı etrafında ele alınacaktır: *Korku hakkında nasıl düşünüyoruz? Bu duygunun psikobiyolojik tarafları dilde kendini nasıl gösteriyor? Kavramlaşma, bütünüyle evrensel bir görüntü mü sergiliyor, yoksa kültüre özgü yönler de söz konusu mudur?*

¹ Bu iki kavramın iç içe geçmiş olan ve birbirini tamamlayan durumu için L. Goossens tarafından isabetli bir tercih olarak *metafonimi (metaphonymy)* terimi önerilmiştir (Goossens 2002).

² Türkçedeki öfke metaforları hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Aksan 2006a, 2006b.

Korku Hakkında

Diğer duygular gibi korku da birçok farklı içerikten oluşan çok boyutlu deneyimlerden biridir. Genellikle tehdit edici bir duruma verilen tepki olarak tanımlanır. Daha önce geçirdiği kötü bir denemeden sonra birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği kanısı, bu duygudaki en temel tetikleyicidir (Korkunun psikolojisi hakkında bkz. Lewis, Haviland-Jones, Feldman Barrett 2008).

Bizi burada asıl ilgilendiren ise nasıl korkuyor olduğumuzdur. Yani bedenin korkuyla karşılaştığı anda verdiği tepkiler veya korkunun fizyolojisi ile ilgili ayrıntılardır. Çünkü korku dilinin yapısı, büyük ölçüde bu ayrıntılarla biçimlenmektedir. Goleman 1996'da insanın nasıl korkmaya başladığı, bedenin o anlardaki hâlleri ve kendini nasıl savunmaya aldığının bütün safhaları şöyle anlatılmaktadır:

Gerçekten korku hissetmeye başladığınızda -yani bilinçaltındaki kaygı bilinç üstüne çıktığında- amigdala topyekûn bir tepki buyruğu verir. Beyin sapındaki hücrelere işaret vererek yüzünüze bir korku ifadesi yerleştirir, tetikte ve hemen irkilebilir hâlde olmanızı sağlar, kaslarınızın yapmakta olduğu ilgisiz hareketleri dondurur, nabzınızı hızlandırır, tansiyonunuzu yükseltir ve solunumunuzu yavaşlatır. Bu, amigdala ve bağlantılı alanların kriz anında beyne komuta ederken düzenledikleri geniş çaplı bir dizi değişikliğin sadece bir kısmıdır. Bu sırada amigdala bağlantılı olduğu hipokampus ile birlikte anahtar niteliğindeki sinirsel aktarıcılarını -örneğin, dikkatinizi korkunuzun kaynağına çevirmenize yol açan dopamin salgılamasını başlatmak üzere- gönderen hücreleri yönlendirir. Aynı anda amigdala, duyu alanlarına görüş keskinliğini ve dikkati arttırmak için sinyaller yollayarak gözlerin acil durumla en çok ilgisi olan şeyleri araştırıp bulmasını sağlar. Kortikal bellek sistemleri de yeniden harmanlanarak o anki duygusal aciliyetle en yakından ilgili anılarla bilgilerin hemen hatırlanmasını ve böylece ilgisiz başka düşüncelerin önüne geçmesini sağlar. Bu sinyaller yollandıktan sonra tam anlamıyla korku içinde kalmış olursunuz: Midenizdeki bu durumlara özgü çekilmeyi, hızla atan kalbinizi, boyun ve omuz bölgesindeki kasların gerilmesini ya da uzuvlarınızın titremesini fark edebilirsiniz; daha başka sesler olup olmadığını anlama çabası içinde kendinizi dikkate zorlarken bedeniniz olduğu yerde donakalır ve zihninizden gizli tehlike olasılıkları ve tepki seçenekleri hızla gelip geçer. Bütün bu tepki zinciri şaşırmanın kararsızlığına, oradan endişeye, oradan da korkuya bir saniye gibi bir süreye sığabilir (385-386).

Korku dilinin mantığı, daha önce de ifade edildiği gibi büyük ölçüde bu psikobiyolojik belirtiler etrafında biçim kazanmaktadır. Bu noktadan bakıldığında şu sorunun karşımıza çıkması kaçınılmazdır: *Korku sürecinde bedenin tepkileri böyle ise herkes bu duygu için aynı*

dili mi kullanıyor? Bu soruya bir yanıt vermek de bizi öncelikle duygu dilinin evrensel ve kültürel niteliğini anlamaya zorlamaktadır.

Duyguların Dili Ne Kadar Evrensel, Ne Kadar Kültürel?

Duyguların biçimlenmesinde kültürün küçümsenmeyecek bir rolü vardır. Çünkü duygusal anlam, kültürel çevreden bağımsız değildir. Herkes üzüntü yaşar, mutlu olur, şaşırır ya da heyecan duyar ama bunun nasıl yaşandığı ve nasıl gösterildiği kültürel arka planla yakından bağlantılıdır. Benzer dünya görüşüne, ortak bir dilin inceliklerine, aynı çevreye, tarihe ve yaşam biçimine sahip olan kimselerin duygulanımları da benzerdir.

İnsanların temelde aynı fiziksel ve bedensel deneyimlerden geçmesi, dış dünya ile bedeninin etkileşimi ya da bedende görülen belli biyolojik-psikolojik süreçler, düşüncede aynı kavramsal metaforların oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum da metaforların evrensel niteliği ile ilgilidir. Özellikle bağlantısız diller arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, bu konuda birçok bulgu ortaya koymaktadır. Fakat bir şeyi anlamamanın mantığı evrensel nitelik sergilese de dillerin yapısından ve sözcük seçiminden kaynaklanan farklılıklar, yine de kültürel bakışlar hakkında bazı ayrıntılar içermektedir. Örneğin konuyla ilgili çalışmaların ulaştığı ortak bir sonuca göre **BEDEN, DUYGULAR İÇİN KAPTIR** düşüncesi, evrensel bir nitelik sergilemektedir (bkz. Kövecses 2000: 37). Bu düşünce “öfke” özelinde şöyle açıklanabilir: *Bedenin tümünde ya da bir parçası içinde öfke bulunabilir. Yüreğim öfkeyle dolu, Öfkemi içimde daha fazla tutamadım, Sesinde öfke vardı, Öfkeli gözlerle bana bakıyordu* ifadeleri sırasıyla yürek, iç, ses ve gözün öfke barındıran birer kap olarak algılandığını göstermektedir.

İnsan anatomisinde bu dördünden farklı olarak öfke taşıdığı var sayılan kaplardan birisinin de “sinirler” olduğu düşünülmektedir. Buna göre beden, içinde sinirleri barındıran büyük bir kap; sinirler de içinde öfke tutan daha küçük kaplardır. Bedenin formu bu açıdan İngilizcede “çanta” olarak (*bag of nerves*) tasarlanmaktadır. Macarcada da böyledir (*an anger-bag*). Tunus Arapçasında “demet” (*bundle of nerves*) gibidir. Türkçede ise “küp” biçiminde (*sinir küpü*)³ olduğu hayal edilir (Aksan 2006b: 116). Bu küçük ayrıntılar, aynı düşüncelerin kültürler arasında büründüğü farklılıkları göstermesi açısından anlamlıdır.

Duyguların evrensel ve kültürel yönleri hakkında Matsuki'nin (1995) ulaştığı sonuçlar da fikir vericidir. Matsuki, Lakoff ve Kövecses tarafından incelenen (1987) İngilizcedeki bütün öfke metaforlarının Japoncada da bulunduğunu ifade etmektedir. İki bağlantısız dilin bir duyguyu ifade etmede aynı yapıya başvurması, düşüncenin evrensel olması ile ilgilidir. Ancak

³Aksan, küpün Türk kültürüne özgü beden formlarından birisi olduğunu öfke dışındaki verilere de (*hırs küpü, dert küpü, akıl küpü, zekâ küpü, bilgi küpü, altın küpü, sihir küpü, sır küpü, şifa küpü, lezzet küpü, yağ küpü*) dayandırmaktadır.

bunlar içinde yalnız Japon kültürüne özgü olan bazı dil verileri de vardır. Örneğin ÖFKE KARINDADIR düşüncesi, KAP metaforunun Japoncaya özgü olan alt bir versiyonudur.

Karın, Japon kültüründe hem zihinsel, hem fiziksel açıdan çok büyük bir önem taşımaktadır. Japonların ataları düşünen, hisseden ve karar veren mekanizmanın karın olduğuna inanmakta; onu bütün bir yaşamın özü olarak görmektedirler. Onlara göre karın, tek başına insanı temsil eden bir organdır; bu bakımdan başkalarıyla olan ilişkilerin, tutum ve davranışların, çeşitli duygu ve durumların kontrol merkezidir. Tabii olarak da bu organa birçok farklı anlam yüklenmiştir. Örneğin *hara*⁴ *ga ookii* (=büyük bir karın) “geniş fikirli bir kişi” anlamına gelir; paralel olarak *hara ga chiisai* (= küçük bir karın) da “dar görüşlü” kimseleri tanımlar; *hara ga tatu* (=karnı ayağa kalkmak) ve *hara ga niekuri Kaeru* (=karnı kaynamak) sözleri büyük kızgınlık ifade eder; *hara de iku* (=karnı ile gitmek) cesaret için kullanılır; *hara ga hairu* (=bir şeyin mideye girmesi), onu “iyice kavramış olmak”, *hara ga yomu* (=midesini okumak) ise “birinin niyetini veya hislerini çözmek” anlamına gelir. Japon kültüründe 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar samuraylar tarafından uygulanan meşhur intihar yönteminin adı da bilindiği üzere *hara-kiri*’dir. Yenilgiden sonra ölmenin onurlu bir yolu olarak kabul edilen bu yönteme asıl önem kazandıran nokta, eylemin karın üzerinde gerçekleşiyor olmasıdır. Demek oluyor ki etkili ve hızlı alternatifleri varken bu kadar zor, hemen sonuç vermeyen ve fazla acılı bir ölüm biçiminin seçilmesi, boşuna değildir (Berendt; Tanita 2011: 73-74).

KAP İÇİNDE DUYGU düşüncesinde maddenin niteliğinin nasıl olduğu da kültürler arasında bir farklılık içerebilir. Bu konuya da yine öfke üzerinden bakıldığında Çince de dikkat çekici bir bakışa rastlanır. Birçok dilde sıvı⁵ olarak düşünülmesine karşın Çince de öfkenin hâli gaz biçimindedir. Isısı da diğer dillerde olduğu gibi sıcak⁶ değildir, belirsizdir (Yu 1995).

Duyguların dilinde yalnız evrensel düşüncelerden veya bunların kültürler arasında sergilediği çeşitlilikten söz edilemez. Bu tür ortaklıklar, daha önce de ifade edildiği gibi büyük oranda aynı bedensel tepkilerin benzer deneyimler kazandırması ile ilgilidir. Apresjan, bu tür metaforları “fiziksel metafor tipi” olarak adlandırır ve bunları kontrol edilemeyen, birdenbire ortaya çıkan, kısa süren, dışarıdan fark edilebilen semptomların ürünü olarak tanımlar. Tipik birer örnek olarak da KORKU SOĞUKTUR, ÖFKE SICAKTIR, TİKSİNME HASTA HİSSETMEKTİR önermelerini verir. Bu tür fiziksel metaforlar dışında bir toplumun yaşayışı hakkında ipuçları içeren ya da o toplum tarafından üretilmiş olan metaforik yapılara da rastlamak mümkündür. Apresjan, bu tür yapıları da “kültürel metafor tipi” olarak adlandırır ve

⁴ *Hara*, Japoncada karın anlamına gelmektedir.

⁵ Türkçede de sıvı olarak düşünülmemektedir: *Öfkeyi taşıran son damla, öfke seli, Öfkeden köpürüyordu, Biriken öfkesini akıttı* vb.

⁶ Türkçede de sıcak olarak düşünülmemektedir: *Öfkesi soğumamıştı, Öfkeden ateş saçıyordu, Öfkeyle tutuşmuştu, Çok kızgındı* vb.

bu tezini DUYGU hedef alanı ile RENK kaynak alanı arasında yapılan eşleştirme ile destekler. Olumlu duygularla karşılaştığında zihnin ve ruhun durumu parıltılıdır; olumsuz duygularda ise parıltıdan yoksundur. MUTLULUK AYDINLIKTIR, ÖFKE KARANLIKTIR alt metaforları, bu durum için birer açıklayıcıdır. Öfke gibi olumsuz bir duyguyu tecrübe eden kişilerin gözlerinde ya da yüzlerinde ışıltıya rastlanmaz. İfadeler sert, donuk ve sevimsizdir. Oysa mutluluk, aşk ya da şefkat söz konusu olduğunda durum değişir. Çünkü olumlu duyguların çağrışımları içinde ışığın tathı, canlı, sıcak, yumuşak hâlleri de bulunur. Ancak yüz renginde görülen koyuluk, her zaman olumsuz duyguların habercisi olmasına rağmen; açıklık, her zaman olumlu duygularla bağlantılı değildir. Örneğin ağır bir şok hâlinde yüzün renginin bembeyaz olduğunu gözlemleriz. Yine açık bir renk olan sarı da olumlu bir duyguyla ilişkilendirilmez. Ancak bu yaklaşımlar ve bunların ürettiği metaforlar, yüzün alışılmış renk tonları ile ilgilidir ve bunlar büyük çoğunlukla evrensel niteliktedir. Ayırıcı olan, alışılmamış renklerle olumsuz duygular arasındaki ilişkileri gösteren ve kültürden kültüre değişen bakış açılarıdır. Apresjan'ın bu konuyla ilgili örnekleri de Rusça ve İngilizce özelindeki tespitlerine dayanır: Rusça ve İngilizcede kıskançlık kavramı yeşille ilişkilendirilir (*green with env*). Sarı da Rusçada kıskançlık bildirmektedir. Ancak İngilizcede böyle değildir. Gri renk Rusçada korku bildirirken beyaz; yerine göre korku, kıskançlık veya sinirle ilgili bir anlam taşıyabilir. Yüzün gerçek rengi ise asla yeşil, sarı, gri ya da beyaz değildir; yalnızca kültürel kavramlaştırmada belli duygular belli renklerle birleştirilmiştir (1997: 183-189).

Kültürel metaforlar hakkında bir başka tespit de Ning Yu (1995: 75)'ya aittir. İngilizce ve Çincedeki mutluluk metaforlarını karşılaştırmalı olarak inceleyen Yu, MUTLULUK KALPTE AÇAN ÇİÇEKTİR metaforunun Çinceye özgü olduğunu belirtmektedir.

İngiliz kültüründeki horoz dövüşü geleneğinin kaynaklık ettiği KORKAN KİŞİ, BEYAZ TÜYLÜ BİR DÖVÜŞ KUŞUDUR metaforu da bütünüyle kendine özgü olması bakımından burada kayda değerdir. Beyaz tüy, İngiliz tarihinde korkaklık belirtisi sayılan geleneksel bir semboldür. Bu sembol, korkaklıklarını herkese duyurmak için orduya katılmaktan kaçınan kimselere verilmektedir.⁷ Hatta bu gelenek, I. Dünya savaşı sırasında yeni bir önem de kazanmıştır. Bu bakımdan İngilizcede *He has a white feather in his wing* “Kanadında beyaz tüy var” deniyorsa korkudan teslim olmaya hazır birisinden söz ediliyor

⁷ Esenova (2011: 91), kendisine beyaz tüy verilenlerin olayı nasıl tecrübe ettiklerini gösteren ilgi çekici bir olay da alıntılanmıştır. Bu olay, söz konusu geleneğin İngiliz kültüründe ne kadar önemsendiğini göstermesi bakımından anlamlıdır:

Ağustos 1914'te Charles Fitzgerald, Beyaz Tüy Komitesini kurdu. Yönetim, kadınları Mary Ward ve Emma Orczy gibi önde gelen yazarların desteğiyle İngiliz ordusuna katılmamış genç erkeklere beyaz tüy vermeleri için teşvik etti. Bir genç kadın, babası Robert Smith'e işten eve dönerken beyaz tüy verildiğini şöyle anımsamaktadır:

O gece eve geldiğinde iki gözü iki çeşme ağladı. Babam korkak değildi. Fakat ailesinden ayrılmaya gönülsüz davranmıştı. 34 yaşındaydı ve iki küçük çocuğu olan annem, ciddi bir hastalığa yakalanmıştı. Ama bu hadiseden hemen sonra babam orduya katıldı.

demektir (Esenova 2011: 90-91). Geleneksel bir arka planı bulunan bu metafor, İngiliz kültürü için ayırt edici; korku için de spesifik bir nitelik taşımaktadır.

Bütün bu açıklamalar, bölüme girişte sorulan *Korku sürecinde bedenin tepkileri böyle ise herkes bu duygu için aynı dili mi kullanıyor?* sorusuna verilecek yanıt için hazırlık niteliğindedir. Çünkü bundan sonraki aşamada korkunun fiziksel tepkimelerden üretilen dilinin evrensel ya da evrensel yakın nitelikte olduğu kabul edilecek; sözcük seçiminin yarattığı anlam incelikleri de bu dilin kültürel tarafı içinde değerlendirilecektir. Konu bu kapsamda daha çok makalenin metonimik çerçevesi ile ilgilidir.

Korku dilinin doğrudan doğruya beden tarafından yönlendirilmeyen bir dili de vardır. İnsanların hayatı benzer biçimde tecrübe etmeleri ve benzer kazanımlar edinmeleri dolayısıyla bu dil de kültürler arasında zaman zaman ortaklık göstermektedir. Ancak bazen yeni ve kendine özgü bir üretimle kültürel bir kimliğe büründüğü de dikkati çekmektedir. Konunun bu yönü ise makalenin metaforik boyutuna taşınacaktır.

Türkçedeki görünümü ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada analiz için gerekli olan veriler; gündelik konuşma biçimlerine, atasözleri, deyimler, klişeler ile *Türkçe Sözlük*'teki madde başı ya da madde içi birimlere veya şarkı/türkü sözleri ile internet taramalarına dayanmaktadır.

Kavramsal Korku Metaforları⁸

Türkçede korkuyu nasıl kavramlaştırıyor olduğumuzun bir yönüne, aşağıdaki metaforik bakışlar açıklık kazandırmaktadır:

1. KORKU BİR KAP İÇİNDEDİR

Birçok dilde beden, duyguları taşıyan bir kap olarak düşünülmektedir. Ancak kabın içinde bulunan duygu, o duygunun ne tür bir madde olarak algılandığı ve ısısının hangi nitelikte

⁸ Korku hakkında kullanılan kavramsal metaforların çoğu, ilk olarak Kövecses tarafından ele alınmış (1990) ve ona göre bu duyguyu anlama biçimimiz, Amerikan İngilizcesi üzerinden şu metaforik yapılarla izah edilmiştir: KORKU BİR KAP İÇİNDEKİ SIVIDIR, KORKU TEHLİKELİ BİR DÜŞMANDIR, KORKU EZİYET EDİCİDİR, KORKU DOĞAÜSTÜ BİR VARLIKTIR, KORKU HASTALIKTIR, KORKU DELİLİKTİR, KORKUNUN NESNESİ ÖZÜ BÖLER, KORKU BİR MÜCADELEDE RAKİPTİR, KORKU YÜKTÜR, KORKU DOĞAL BİR GÜÇTÜR, KORKU SOSYAL ÜSTÜNLÜKTEDİR (2000: 23). Stefanowitsch, bunlara KATIŞIK MADDE, VAHŞİ/EVCİL HAYVAN, ENGEL, KESİCİ NESNE kaynak alanlarını da eklemiştir (2006). Sirvydė, Litvanca ile İngilizcedeki korku metaforlarını karşılaştırmalı olarak incelediği makalesinde bu duyguyu anlamak üzere her iki dilde de DÜŞMAN, SOĞUK, VARLIK, HASTALIK, SIVI, YAPI, GÜÇ KAYNAĞI, ENGEL kaynak alanlarına başvurulduğunu tespit etmiş; bu kaynak alanların dilsel üretiminde ortaya çıkan çarpıcı farklılıklara, yani kültürlerarası başkalaşmalara da özellikle dikkati çekmiştir (2006). Esenova, disiplinlerarası bir yaklaşımla İngilizcedeki öfke, korku, üzüntü metaforlarını ele aldığı doktora tezinin beşinci bölümünü bütünüyle korkuya ayırmış; her üç duyguyu KAP, HAYVAN, DOĞAÜSTÜ VARLIK, GİZLİ DÜŞMAN, EZİYET EDİCİ, KOKU, TAT, BİTKİ, KATIŞIK MADDE, SAF MADDE kaynak alanları üzerinden incelemiştir (2011: 72-96). Pirzad, Pazhakh ve Hayati ise İngilizce ile Farsçadaki beş temel duygu ile ilgili metaforik ifadeleri karşılaştırdıkları çalışmalarında korku kavramını da ele almış; ortaya çıkan bulguların benzerliğini bütünüyle aynı, kısmen aynı, bütünüyle farklı olmaları bakımından tasnif etmişlerdir (2012).

olduğuna göre bu metafor da yeniden biçim kazanmaktadır. Ayrıca duyguların bedende yerleştikleri yerlerin farklı olması bakımından da hem aynı dilde, hem diller arasında çeşitlilik sergilemektedir. Türkçede de durum böyledir.

KAP metaforunun Türkçedeki görünüşleri hakkında dikkat çekici verilerden birisi, duyguların kontrol altına tutulamayıp anlatmak için kullanılan *kabına sığmamak* sözüdür. Bu söz, bedenin kap olarak tasarlandığını doğrudan doğruya işaret eden bir kanıttır. Kütle olarak fazlalık bildirmek haricinde, içindeki maddenin niteliği ile ilgili açık bir bilgi içermemekte; ancak dolaylı olarak kabın sınırına yapılan vurguyu anlatmaktadır. Çünkü beklentiye uygun olan, doğal yahut sorunsuz kabul edilen durum, kabı kapasitesi oranında doldurmaktır. Sınırı zorlama ya da sınırın dışına çıkma, normun dışına çıkmayı da ifade eder ve aşırılık, bu bağlamda sorun anlamına gelir. Örneğin *Bugün çok doluyum* cümlesi, duygunun güçlü etkisini bildirirken ruh hâlindeki olumsuzluğa da işaret eder, üst sınıra ulaşıldığı bilgisini de içerir. Benzer bir örnek olarak sıkıntı, huzursuzluk, üzüntü ya da sinirin dayanılmaz boyuta geldiğini anlatan *içi/yüreği şişmek* sözü de sınır vurgusu taşır.⁹ Ancak *şiş-* fiili yalnız yükselerek değil; genişleyerek de artan bir hacme gönderme yapar.

Üst sınırın aşılması ise daha büyük olumsuzluk ve daha yoğun duygu anlamına gelir. Bazı öfke metaforları bu durumu açık bir biçimde göstermektedir. Örneğin *köpürmek* söz konusu ise kabın içindeki maddenin hacmi kabarak büyümektedir. Bu durumun bir sonraki aşaması kabın dışına çıkıştır, yani *taşmaktır*. *Bardağı taşıran son damla* deyimini, tam olarak böyle bir durumu anlatmaktadır ve kabın formu açıkça belirtildiği üzere burada bardak biçiminde düşünülmektedir. *Tepesinin taşı atmak* sözünde de üst sınıra bir vurgu vardır. Burada içindeki maddenin yoğunluğu ile fırlayan bir kabın kapağı söz konusudur ve duygunun kabı bu defa bedenin bir parçası olarak baştır.

Bu son örnek, daha önce de kısaca bahsi geçen bir başka ayrıntı içermektedir: Duyguların bedendeki yerleri farklılık sergileyebilir; bir duygu, bedenin tümünde de yalnız bir parçasında da bulunabilir. Korkunun bu açıdan sergilediği görünüm de çeşitlidir:

1.1. BEDEN KORKUNUN KABIDIR

Korkuyla doluyum.

Korku, bütün bedenimi kapladı.

Bendeki korkunun tarifi yok.

⁹ Zihin yorgunluğunu anlatmak için kullanılan *kafası şişmek* ifadesi de aynı anlamı taşır. Ayrıca kabın sınırına doğrudan bir vurgu yapmasa bile içinde bulunan maddenin miktarı hakkındaki aşırılığı reddeden ve davranıştaki tutarlılığı betimlemek için kullanılan *ölçülü* ile kontrol dışılığı ifade eden *ölçüsüz* sıfatları da bu bağlamda bahse değerdir.

Spesifik olarak bedende herhangi bir yeri işaret etmeyen yukarıdaki ifadelerin dışında beden kabı bazen de sınırlarına yapılan vurgu ile temsil edilmektedir. Bu durum cismin bir parçası, cismin bütününe anlatmakla görevli olduğu için aynı zamanda metonimik bir ilişkiyi de gösterir. Örneğin dikkati yalnız iç alana veya yalnız dış alana çekse de aşağıdaki söylemler, bir kap olarak bedene gönderme yapar:

İçimde korkular var.

İçimi korku kapladı.

İçimde bir korku birikti.

Korkumu içimden atmalyım.

Korkumu üstümden/üzerimden attım.

Üstümdeki/üzerimdeki korkuyu hafiflettim.

Bu dilsel metaforlar bizi aynı zamanda aşağıda ayrıca ele alınacak olan korkunun yük olduğu düşüncesine de ulaştırmaktadır. Ancak burada söz konusu olan, iç içe geçmiş metaforik yapılarıdır. Zira KORKU YÜKTÜR ile KORKU KAPTADIR düşüncelerinin bir aradılığı KORKU, BEDEN KABINDA BİR YÜKTÜR önermesini doğurmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi metaforla metoniminin iç içe giren, çoğu zaman birbirinden ayırt edilemeyen bir yönü de bulunmaktadır. KAP metaforu bu konuda çarpıcı bir örnektir. Deneyimlerimizden öğrendiğimize göre içine bir şey konulduğu anda kapta çeşitli düzeylerde hareketlilikler görülür. Bazen bir sallantıya, bazen de doğal işleyişi bozacak aksiyonlara rastlanır. Hatta dışarıdan giren madde, bazen kap içindeki kabı yerinden oynatma gücü sergiler. Bu mantıksal gerçeklik de dilde şu söylemlerin oluşmasına imkân yaratır:

Korkuyla sarsıldım.

Yerimden hopladım.

Yüreğim yerinden oynadı.

Kalbim yerinden çıktı/fırladı.

Yüreğim ağzıma geldi.

Kalbim ağzımda atıyor.

Ruhum çıktı.

Ruhum bedenimden ayrıldı.

Bu ifadeler, korkuyu bedende temsil eden birer hareket olmaları bakımından metonimiktir. Dile dökülmeyen, yalnız davranışta kalan başka bazı korku reaksiyonlarına yol açmaları bakımından da ayrıca ilgi çekicidirler. Örneğin elin kalp üzerine götürülmesi, bu hareketliliğin ardından gerçekleşen görüntüsel bir korku metonimidir. Çılgılık atmak, saklanmak, kaçmak yahut baş parmakla damağı yukarıya doğru çekmek de öyledir. Hatta bu sonuncusu Türk kültürü için tipik sayılabilecek bir korku davranışıdır ve bu yazısız, sözsüz dilin mantığı da

yine KAP metaforu ile ilgili olmalıdır. Çünkü burada damakla birlikte başın da geriye doğru itildiği görülür. Bu itiş, sarsıntının yarattığı etki ile aşağıdan yukarıya gelen organı, yani kap içindeki kabı yerine gönderme anlamı içeriyor gibi görünmektedir. Burada daha kapsayıcı olduğu için büyük kap bedendir; küçük kap ise bedenın parçalarıdır ve korku taşımada onların da rol aldığı görülmektedir:

1.1.1. YÜREK/KALP KORKUNUN KABIDIR

Yüreğime/kalbime bir korku oturdu/girdi/yerleşti/saplandı/düştü.

Yüreğimdiki/kalbimdiki korku beni esir aldı.

Yüreğim/kalbim korkular içinde.

Yüreğim/kalbim korku ile çarpıyordu.

Bu örneklerin sunduğu doğrudan bağlantılar dışında burada korku ile cesaret arasındaki tersine bağlantıdan da söz etmek gerekir. Korkunun olduğu yerde cesarete, cesaretin olduğu yerde de korkuya rastlanmaz. Türkçede *yürek*, *ciğer* ve *öd*, cesaret duygusunu taşıyan beden parçaları arasındadır. Hatta bu organlar varlıkları ve yokluklarıyla cesaretin de varlığı ve yokluğu anlamını kazanmışlardır. Çünkü duyguyu taşıyan organ, bütünüyle o duygunun yerini almış ve bu temsil edişle de metonimik bir ilgi doğmuştur.¹⁰ Örneğin cesaret, *yürekli* sözcüğü ile bir meydan okuma anlamı taşıyan *Yüreği olan varsa karşıma çıksın* veya *Sende o yürek ne gezer* cümlelerinde kendisini taşıyan kabın varlığına bağlanmaktadır. Aynı şey “korkak” anlamına gelen *yüreksiz* ve *ciğersiz* sözcükleri için de geçerlidir. Ancak *ciğerli* sözcüğü ilginç biçimde Türkçede tam anlamıyla eş değer bir karşıtlık kazanmamıştır. Çünkü bu sıfat “cesaretli” değil, daha ziyade “merhametli” anlamıyla öne çıkmıştır. Bu durum, merhametin kaplarından birisinin de ciğer olması ile ilgilidir. Ancak bu durum, ciğerin bir cesaret kabı olarak algılanmadığı anlamına da gelmemektedir. *Biraz ciğerin varsa rakibinle kol kola gezersin!* yahut *Ne oluyor sana, yoksa ciğer mi yedin?* gibi söylemlerde *ciğer* ile cesarete atıf olduğu açıktır.

Öd de diğer ikisi gibi içine cesaret duygusunun yerleştiği bir kap olarak algılanmaktadır ve varlığı korkuyu işaret etmese de yokluğu ya da göreceği bir zarar, doğrudan doğruya korkuyu ilgilendirmektedir. Örneğin *ödü kopmak*, *ödü patlamak*, *ödü yerinden çıkmak* sözleri, bir yandan cesaretin yok olduğunu anlatırken diğer yandan da korkuyu haber vermektedir.

1.1.2. GÖZLER/BAKIŞLAR KORKUNUN KABIDIR

Korkulu gözlerle bakıyordu.

Bakışları korku içindeydi.

Gözündeki korkuyu gördüm.

¹⁰ “cansızlık” ifade eden *ruhsuz*; “huysuzluk, sevimsizlik” bildiren *suratsız*; “kavrayışı yüksek olan” anlamındaki *kafalı* ve “anlayışı kıt olan” kimseler için kullanılan *kafasız* ya da *beyinsiz* sözleri de bu tip metonimler için birer örnektir.

Bu alt metafor, yukarıdaki dil verileri dışında ilginç bir üretimle daha karşımıza çıkmaktadır. Kabin içi boşsa orada korku yoktur ve dışarıdan müdahale ile kabı doldurmak demek, korku oluşturmak demektir. (*Birinin*) *gözünü korkutmak, gözü korkmak, gözünü yıldırma* gibi dilsel metaforların arka planında bu mantık bulunmaktadır. Göz, bu verilerde aynı zamanda metonimik bir ilgi ile insanı temsil eden bir parçadır; bu bakımdan korkuyu doğrudan doğruya tecrübe eden de odur.

1.1.3. YÜZ/SURAT/İFADE KORKUNUN KABIDIR

Yüzünü korku kapladı.

Suratındaki korku dağıldı.

Yüzü soluk, ifadesi korku içindeydi.

Bütün ayrıntılarıyla her zihinde aynı olması beklenmese de KAP metaforunda bu ve benzeri kullanımlarda görüldüğü gibi genel olarak içi oyuk bir nesne formu söz konusudur. Ancak genel tasarıma hiç uymamakla birlikte bu alt metaforla bağlantılı olması bakımından burada bahse değer bir dilsel üretim daha bulunmaktadır. Bu, kabin bir kitap; içindeki nesnenin de yazı olduğu ve yerine göre göz, bakış, ifade versiyonları ile de karşımıza çıkan *Yüzünden korku okunuyordu* ifadesidir. Yüz ve göz bu bağlamda bir bilgi edinme aracı olmakla görevlidir.

1.1.4. SES KORKUNUN KABIDIR

Belli bir kütle ve hacme sahip olmamakla birlikte beden kabında yerleşik olan ses de farklı duygusal durumları içerebilme ve konuşma sırasında hangi duygu durumu söz konusu ise bunu yansıtabilme özelliğine sahiptir:

Korkuyla fısıldadı.

Sesi korkudan titriyordu.

Sesindeki korkuyu gizleyemiyordu.

1.1.5. KAFA/BEYİN/ZİHİN/AKIL/BİLİNÇALTI KORKUNUN KABIDIR

Kafamdaki korkuları sildim.

Herkesin zihninde/aklında/düşüncesinde yer eden korkular var.

Korku beynimin içinde.

Bilinçaltımdaki korkular her yerde karşıma çıkıyor.

1.1.6. RUH/BENLİK KORKUNUN KABIDIR

Korku bazen fiziksel bedeninin içinde değil de onu ayrı bir varlık olarak temsil ettiği düşünülen ruhta ve bu bağlamda onunla yakın bir anlam taşıyan benlik içinde de yer alır:

Korkudan ruhum sarsıldı.

Korku ruhumda yer etti.

Korku bütün benliğimi sardı.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve temsili örnekler, aslında KORKU BİR KAP İÇİNDEKİ SOĞUK MADDEDİR kavramsal metaforunun KORKU BİR KAP İÇİNDEDİR yönüne ışık tutmaktadır. Bu yapının diğer bir yönü ise kap içindeki maddenin hangi hâlde olduğudur.

2. KORKU KATIDIR

Başka diller üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında korkunun diğer birçok duygu gibi¹¹ genellikle sıvı biçimde kavramlaştırıldığı görülür. Bu konuda sonrakilere de yön veren ilk çalışmalar Kövecses'e aittir (1990: 75). Oysa Kövecses'in bu kavramsal metaforu açıklamak üzere kullandığı önermeler sorunludur. Çünkü *Fear was rising in him* "İçindeki korku yükseliyordu"; *The sight filled her with fear* "Bakışları korku ile doluydu"; *She could not contain her fear* "Korkusunu tutamadı/bastıramadı"; *He was full of fear* "Korkuyla doluydu" cümleleri, korkunun sıvı olduğuna dair açık kanıtlar içermemektedir. Zira yükseliş veya artış sıvılara özgü değildir. *Dolu* bir kabın içinde yalnız sıvı bir maddenin olması beklenmez. Ayrıca bir kabın sığdırma sınırının aşılmasına da yalnız sıvılarda rastlanmaz.

Aynı hatalı tespitlere Esenova'da da rastlanmaktadır. Örneğin *Now, though being older, different fears seep into thoughts* (2011: 74) cümlesi ile kastedilen, düşüncelere farklı korkuların sızmasıdır. Esenova, buradaki *seep into* "sız-, süzül-" eylemini bir sıvı madde ilerleyişi olarak algılamıştır. Hâlbuki burada söz konusu olan, "yavaş yavaş akış" değildir. Burada kabın içine girişin "gizlice, nasıl olduğu anlaşılmeden, belli etmeden" gerçekleştiği anlatılmaktadır ve bu ifadenin mantığı SÜRÜNGEN HAYVAN metaforuna dayanmaktadır.

Esenova'daki (daha önce Kövecses'in de bir benzerini ele aldığı) "seste yükselen panik" önermesi de *hearing the rising panic in the woman's voice* (s. 76) sağlam değildir. Çünkü bu referans bizi yalnız dalgaların, suyun, nehrin ya da gölün yükselmesi fikrine ulaştırmaz. Tecrübelerimizde katı maddelerin de üst üste gelince çoğaldıkları ve kap seviyesinde bir yükseklik kazandıkları bilgisi bulunmaktadır. Gazlar için de öyledir. Örneğin ısınan hava yükselir.

Bununla birlikte korkunun sıvı olduğu düşüncesi, daha fazla dil verisinin ortaya koyacağı bütün bakış açıları bilinmeden bütünüyle reddedilecek durumda da değildir. Örneğin Sirvydê'nin *British National Corpus*'tan aldığı aşağıdaki örnek "korku dalgasına tutulmak"tan söz ettiği için dikkate değerdir: *No, what I want to know is whether the US is gripped by a wave of fear of the Japanese* (2006: 83).

Konuyu yine İngilizce temelinde ele alan Stefanowitsch'in verileri de kabul edilir niteliktedir. Aslında Stefanowitsch, Kövecses'in korku kavramı için belirlediği kavramsal

¹¹ Örneğin mutluluk sıvıdır: *Seni mutluluğa boğacağım*; üzüntü sıvıdır: *Yüreğim acıyla kayıyor*; Öfke sıvıdır: *İçindeki öfkeyi dışarıya akıttı*; nefret sıvıdır: *Gözlerinden nefret fıskırıyor*; aşk sıvıdır: *Yüreği aşkla dolup taşıyordu*.

metafordan bazılarına eleştirel yaklaşımlar sergilerken KAPTA SIVI başlığı altındaki *The sight filled her with fear* önermesini tartışmayarak kabul etmiş görünmektedir (2006: 78). Ancak bu çelişkili tutumuna rağmen onun sunduğu önermeler sorunlu değildir. Örneğin *trickling/undercurrent of fear, fear pour out, fear evaporate, dissolve into fear* (s. 81) ifadeleri “damlama/akma”, “dökülme”, “buharlaştırma” ve “erime” anlattığına göre bu dilde korkunun sıvı olarak düşünüldüğünü kabul etmek mümkündür.

Konuya Türkçe açısından bakıldığında ise korkunun sıvıdan ziyade katı bir madde olarak algılandığı dikkati çekmektedir. Bunu kanıtlayan argümanlardan birisi, korkunun sayılabilir nitelikte olmasıdır:

İçimdeki yüzlerce korkudan kurtuldum.

Kafamda türlü türlü korkularla yürüyordum.

Bir sürü korkuya sahibim.

Bir cisme bürünmüş olması da korkuyu katı gösteren kanıtlar arasındadır. Örneğin *içi boş korku* sözü, korkunun bir kapsamı olduğunu bildirir. Onu DÜŞMAN olarak algıladığımız metaforun dilsel üretimleri arasında bulunan *Korkumla karşı karşıya geldim, Korkumla yüzleştim, Korkumun üstüne gittim/yürüdüm* yahut *Korkumun üstesinden geldim* gibi kullanımlar ise bu duygunun bir dış yüzeye sahip olduğunu anlatır. *Minik korku* veya *en büyük korku* gibi kullanımlar da boyutları hakkında ipucu vererek cismini hayal etmemize yardım eder.

Bir başka kanıt ise korkunun kaba konuluşunu tarif eden eylemlerde dikkati çekmektedir. Zira bu hareketler akışkanlar için değildir: *düş-, gir-, in-* gibi. Kaptan çıkışı ifade eden eylemler de öyledir: *at-, çıkar-, sök-* gibi.

Korku dilinde *dol-, kapla-, saç-, yayıl-, birik-* eylemlerine de rastlanmaktadır; ancak bunlar yalnız sıvıların değil, katı maddelerin de hareketleridir.

Yalnız sıvıların kaptan çıkışını ifade eden *taş-, fişkir-, ak-, akıt-, dök-, dökül-* eylemleri ise korku söz konusu olduğunda karşımıza çıkmamaktadır.

Kullanılan bazı ölçü terimleri de korkuyu sıvı olarak düşünmemize engeldir:

Kalbinde bir gram/bir fiske korku yoktu.

İçimde tonlarca korku birikti.

Korkunun katı olduğunu anlatan bir başka kanıt ise beden hareket kabiliyetinin ortadan kalktığını ifade eden ve bizi KORKU FELÇ HÂLİDİR kavramsal metaforuna da ulaştıran *kaskatı kesil-, taş kesil-, don-, kuru-* gibi eylemlerdir. Aslında bu güçlü kanıtlar bir antitez de içermektedir. Çünkü katı hâle gelmenin ya da buz tutmanın ön koşulu maddenin sıvı hâlde bulunmasıdır. Ancak Türkçede bunu göstermek için yeterli dil verisine sahip değiliz.

Bununla birlikte çok az kanıt, bize korkunun gaz hâlinde olduğunu da düşündürmektedir. Örneğin etrafa *korku saçmak* veya *korku salmak* eylemlerinden yahut bir *korku havasının* yarattığı tedirginlikten söz edildiğini biliriz.

3. KORKU SOĞUKTUR/BEDEN İSİSİNDA DÜŞÜŞTÜR

Duyguları belli ısılara göre algılama eğilimine birçok dilde rastlanmaktadır. Ancak bu eğilim, diller arasında birbirine benzeyen ya da benzemeyen bakışlarla kendini göstermekte ve genelde olumlu duygular sıcak; olumsuz duygularsa soğuk olarak algılanmaktadır. Bunun sebebi, fiziksel ısı ile duygusal ısı arasında kurulan bağıdır. Bu ikisi arasındaki güçlü bağı ortaya koymak üzere yapılan birtakım deneyler de bu bakımdan ilgi çekicidir. Örneğin Williams ve Bargh (2008: 607) tarafından yürütülen bir çalışmada katılımcıların her birine içlerinde çok soğuk veya çok sıcak kahveler bulunan fincanlar verilmiş ve onlardan buna göre hayalî birer karakter tasvir etmeleri istenmiştir. Deneyin sonucunda sıcak kahve alan katılımcıların, soğuk fincan tutanlara oranla hedef kişiyi daha sıcak biri olarak tasvir ettikleri görülmüştür.

Korku odaklı bakıldığında bu duygunun çoğu kültürde sıcaktan ziyade soğukla eşleştirildiği görülmektedir. Türkçede de böyledir:

Korkudan tir tir/zangır zangır titredim.

Korkudan tüylerim ürperdi/tüylerim diken diken oldu.

Korkudan soğuk terler döktüm.

Daha önce de ifade edildiği gibi metafor ile metoniminin çoğu durumda birbirinden ayıramayacak kadar iç içe geçen bir yapısı bulunmaktadır ve bu ara başlık bu konuda çok karakteristik bir örnek sunmaktadır. Çünkü beden ısısında düşüş, fiziksel bir semptomdur ve bir duygunun fiziksel semptomunun o duyguyu ifade ediyor olması, metonimi anlamına gelmektedir. Ancak deneyimlerin gösterdiğine göre korkuyla karşılaştığında da soğukla karşılaştığında da bedende aynı etkiler oluşmaktadır. Örneğin kişi korkunca da titrer, üşüyünce de titrer. Böyle durumlarda iki kavram alanı arasında gerekçeli bir benzerlik ilişkisi oluşur ve bu da metafor anlamına gelir. Konunun burada metafor diline dahil edilmesinin gereği de KAP metaforunu biçimlendiren alt yapılardan biri olmasıdır.

Algısal deneyimlerimizden ortaya çıktıkları için Barcelona'nın "algısal metaforlar" olarak tanımladığı (1986: 83) bu tür veriler de kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Örneğin Sirvydė'nin İngilizce ile Litvanca arasında yaptığı karşılaştırmalı çalışma bu konuda fikir vericidir. Sirvydė, derlediği verilerin analizinde SOĞUK kavram alanına dayanan korku metaforu oranının Litvancada hayli yüksek olduğunu (143), İngilizcede ise yalnızca küçük bir grubun (8 örnek) sözlü ifadeleri içinde yer aldığını gözlemlemiştir; bu sonucu da SOĞUK

metaforunun Litvanca için karakteristik bir nitelik taşıdığı anlamında yorumlamıştır (Sirvydė 2006).

4. KORKU RENKTİR

Bu bölüme kadar yapılan açıklamalar bize korkunun bir kap içinde yer aldığı, katı hâlde bulunduğu ve etkilerinin soğuk olduğunu anlatmaktadır. Bunlara eklenecek bir başka detay ise korkunun bir kapta çeşitli renklerle kendini gösteriyor olduğu ile ilgilidir.

Aslında kap içindeki bir duygunun renk belirtisi ile ortaya çıkması da o duygunun fiziksel semptomlarından biridir. Bu bakımından da metonimik bir temsile sahiptir. Ancak SOĞUK kavramlaştırmasında olduğu gibi burada metaforik bir ilgi de söz konusudur. Çünkü rengin içerdiği ya da içermediği güçlü, canlı ve yoğun etkiden yola çıkarak korkuyu anlatma eğilimi, iki kavram alanı arasında kurulan benzerlikle alakalıdır. Nitekim kabın içindeki rengin miktarı, aynı zamanda korkunun yoğunluğu hakkında da bir bilgi verir. Örneğin *korkudan bembeyaz kesilmek* ifadesi, gramatik bir öge ile de sağlanan güçlü bir vurguya sahiptir.

Bu metafora göre korkunun renkli olduğu aldatmacasına düşmek de mümkündür. Oysa dil verilerinin gösterdiğine göre korkunun kendisi renkli değildir. Yarattığı etki renklidir. Çünkü onun, bulunduğu kaba bir renk aktarabilme ya da var olan rengi değiştirebilme gücü bulunmaktadır. Bu durum doğal olarak diğer duygular için de böyledir. Örneğin kırmızılığın öfke ile; kararmanın üzüntü ile ilgili birer belirti olması zihinde ÖFKE KIRMIZIDIR, ÜZÜNTÜ KARADIR önermelerini ve dilde de *Öfkeden kıpkırmızı oldum* yahut *Üzüntüden yüreğim karardı* gibi ifadeleri doğurmaktadır. Ancak bunlar da öfkenin kırmızı; üzüntünün kara renkli olduğu anlamını içermemektedir. Burada asıl olarak öfkenin bir kap içindeki kırmızılık ve üzüntünün ise bir kap içindeki kararma ile ilişkili olduğu anlatılmaktadır. Çünkü renkler, duygular için birer belirtir. Bu bakımdan da onların yerini tutarlar ve yukarıda söylendiği gibi bu durum, metonimi ile ilgilidir.

Birçok toplumda olumlu duygular aydınlık, olumsuz duygular ise karanlık olarak algılanır. Konuyu Rusça ve İngilizce özelinde inceleyen Apresjan, bunun sebebini iyi ruhların ışıkla, kötü ruhların da genelde karanlıkla ilişkili olduğuna bağlamaktadır (1997: 184). Korku da olumsuz bir duygu olması bakımından çoğu dilde ve kültürde koyu renklerle anlatılmaktadır. Örneğin Litvancada koyu olmanın ötesinde bir belirlilikle tamamen siyah olduğu kabul edilir (Srvydė 2006: 85). İngilizcede de korkunun gölgesinden (*shadow of fear*), birini karartıyor olmasından (*fear darken X*) ya da korkuyla kararan gözlerden (*eyes (be) dark with fear*) söz edildiği görülür (Stefanowitsch 2006: 81).

Türkçeye bakıldığında üzüntü hakkında *içi kararmak, kara kara düşünmek, (mutluluğuna) gölge düşmek, karalar giymek/bağlamak* (Burada söz konusu olan giysinin rengini bedene geçirmektir.); öfke hakkında *öfkeden gözleri kararmak, kara kara bakmak*; nefret hakkında *Nefretim koyulaştı*; hayal kırıklığı hakkında *Yüzümü kara çıkardın* ya da başka bir olumsuz duyguda siyah renge, koyuluğa ya da karanlığa gönderme yapılırken korku için aynı kavramlaştırmaya pek rastlanmamaktadır. Bu bağlamda dikkati çeken tek veri “korkulu düş, kâbus” anlamındaki *karabasan* adlandırmasıdır.

Bunun dışında korku belirtisi olarak Türkçede genellikle yüzden ve gözden kan çekildiğini anlatan verilere rastlanmaktadır. Bunlarla aynı zamanda cansızlığa ve parlaklık kaybına vurgu yapılmaktadır: *beti benzi atmak, kül kesilmek, rengi uçmak/kaçmak, kanı çekilmek, sararmak, solmak, bembeyaz olmak* gibi.

Canlılığını yitirmiş bir teni tarif etmek için hiçbir renk adının kullanılmayıp benzerlikten yola çıkıldığına da tanık olunmaktadır. Örneğin *Yüzü korkudan kar gibi oldu; Kireç gibi oldu* ya da *Yüzü korkudan kâğıda döndü* benzetmeleri ile beyaz rengin yoğunluğuna, tabii olarak da yüzde yok olan kan rengine; *Benzi limon gibi sarardı* ile de yine yüzün gerçek renginin kaybolduğuna atıf yapılmaktadır. Maalej (2007: 98), bununla ilgili olarak Tunus Arapçasında *Yüzü korkudan pamuğa döndü* yahut *Yüzü korkudan buğday/arpa tanesinin rengine döndü* anlamlarına gelen ifadelerden söz etmektedir. Bu tür veriler, kültüre özgü bakış açılarını göstermek ve özel olmak bakımından da ayrı bir öneme sahiptirler.

5. KORKU YÜKTÜR

Bu metafor, bedenın korku karşısındaki gerçek aksiyonlarından biri ile bağlantılı değildir. Yalnızca duygu taşıyan bedenın durumunu anlamada yük taşıyan bedenın durumu ile ilgili deneyimler hatırlanmakta; böylece iki kavram alanı arasında düşünsel bir yakınlık kurulmaktadır. Temel mantık, ikisinin de ağırlık olması ve ikisinin de beden üzerinde etki yaratmasıdır. Beden yoksa yükü taşıyacak bir vasıta da yoktur:

Üstümden korkumu attım.

İçimde hiç korku kalmadı/yok.

Gözleri korku yüklüydü.

Üzerime bir korku çöktü/bindi/yerleşti.

Bugün taşıdığım korku öncekilerden farklıydı.

Epey korku çektim.

Korkum arttı.

YÜK kavram alanı, başka duyguları anlaşılır kılmada da bir başvuru kaynağıdır. Örneğin gam yükünün beli bükmesinden ya da bu yük altında ezilmekten, çökmekten; sırtta

veya omuzda taşınan acılardan; kalpteki sevda yükünden; gözlerde biriken öfkeden veyahut utançın ağırlığından da söz edildiğini biliriz.

Kövecses'e göre yük sayılabilecek başlıca duygular öfke, korku, üzüntü ve utançtır (suçluluk duygusu gibi). Bunlara aşk ve arzu ile ilgili olumsuz örnekler de eklenebilir, ancak bu ikisi ile ilgili kullanımlar prototip sayılamaz. Kövecses ayrıca birçok duygunun onu tecrübe eden kişi için üstesinden gelinecek birer zorluk olarak görülmesini DUYGUSAL ZORLUKLAR YÜKTÜR metaforuna bağlar ve bunun bir önceki adımı olarak da ZORLUKLAR YÜKTÜR metaforunu işaret eder. Çünkü her tür zorluk, *Bu sınav bana ağır bir yük bindirdi; Bu öğretmen bana baskı yapıyor* örneklerinde olduğu gibi genellikle yük olarak görülmektedir (2000: 38; 45). Ancak Kövecses'in iddia ettiği gibi yükün yalnızca "olumsuz duygular" ya da "belirli duygular" olduğu kabul edilemez. Çünkü beden kabına giren her duygu mantıksal olarak yük anlamına da gelir. Örneğin *Mutluluk avuçlarımdan kaydı; Heyecanım hafifledi; Ümitsizliği içimden attım, Cesaretimi ölçmedim, İçimde merhamet taşıyorum, Minnet altındayım* ifadeleri, YÜK vurgusu da taşıyan farklı duyguları anlatmaktadır. Ayrıca *X ile dolu, X ile kaplı, X içinde, azaldı, çoğaldı, büyüdü, küçüldü, taşı* gibi ifadelerin tamamı, aynı zamanda YÜK metaforunun da birer ögesi sayılmalıdır.

6. KORKU BİR VARLIKTIR

Korkunun bazı fiziksel özelliklere sahip olması, çeşitli davranışlar ve karakter özellikleri göstermesi, onu canlı bir varlık olarak düşünmemize yol açmaktadır. Örneğin yaşamın birçok aşamasından geçmektedir. Doğabilir, büyüyebilir, yaşlanabilir ve doğal olarak son noktada da ölebilir:

İçime bir korku doğdu.

Yıllarca korkumu besledim.

Çocuksu korkulara sahibim.

Korkum gün gün büyüdü.

Yüreğimde yillanmış korkular var.

Bütün korkum yok oldu.

İçimdeki korkuyu öldürdüm.

Fiziksel bir görünüşe de sahiptir. Hareket edebilir, çeşitli eylemlerde bulunabilir, gezebilir, tam olarak bir canlı gibi davranabilir. Ancak yürüyerek mi, uçarak mı, sürünerek mi yoksa başka bir yolla mı eylemde bulunduğu her zaman net değildir:

İçime bir korku geldi.

Bana bu aralar bir korku dadandı.

Korkum geçti gitti.

Yüreğime bir korku oturdu/yerleşti.

Büyük bir korkuyla karşılaştım.

Korkumla karşı karşıya geldim.

Korkum/korktuğum başıma geldi.

İçimde bir korku geziniyor.

Yüreğime indi.

Korkuyu betimleyen başka ayrıntılara da sahibiz. Örneğin bir cinsiyeti olduğunu iddia edebiliriz: *Korkularım, yeni korkular doğurdu.*

Ses çıkarabildiğini de düşünebiliriz. Çünkü *korku duymak*, onun varlığını önce ses olarak algıladığımızı anlatır. Yani onu duyduktan sonra fark ediyor ve tecrübe etmeye başlıyoruz. Bu mantıktan ötürü de *duy-* eylemini “hissetmek” yerine kullanabiliyoruz. Yüzünün detayları hakkında herhangi bir malumatımız olmasa bile bir yüzü olduğunu da var sayabiliriz. Çünkü eylemlerimiz arasında *korkuyla yüzleşmek* de yer almaktadır.

Kimi zaman endamı veya ağırlığı hakkındaki fiziksel özelliklerinden de haberdar ediliriz. *Büyük, küçük, ufak, minik, kocaman, dev, devasa, bir gıdım, aşırı, zayıf, güçlü* sıfatları bu bilgileri içerir.

Her birinin ayrı birer ad taşımasından hareketle birinin diğerine benzemediğini de söyleyebiliriz. Zira ölüm korkusu başka; karanlık, yalnızlık yahut yükseklik korkusu başkadır. Böyle olduğuna göre bireysel özellikler taşıdığını ileri sürebiliriz.

Korkuyla yaşamak deyimi, içinde bulunduğu bedene eşlik ettiğini, ondan ayrılmadığını anlatır. Ancak *Korkunun ecele faydası yok* ifadesi, gerektiğinde bu bedene yardım etmediğini; engelleyici olmadığını, tehlikeyi durdurmada rol üstlenmediğini bildirir. Bu bakımdan gereksiz, yararsız bir varlıktır; yardımsever değildir. Hatta kötü biridir, çünkü DÜŞMAN gibi davranır, kendisiyle mücadele etmeyi gerektirir. Bu yüzden onu savaşın bir tarafı olarak görürüz:

Korkumla savaştım.

Korkumu yendim/alt ettim.

Korkumla başa çıktım.

Korkumun üstesinden geldim.

Korkuma yenildim.

Korkuma teslim oldum.

Korkunun esiri oldum.

Korku beni ele geçirdi.

Korkunun kurbanı oldum.

Korku yakamı/peşimi bırakmadı.

Korkuyla boğuştum.

Korku zihnimi rahatsız ediyor.

İçime bir korku sızdı.

Beni bir korku sardı/kuşattı.

Bu dil metaforları dışında canlılığıyla ilgili net kanıtlar oluşturmasa da korkunun somut niteliklerini işaret eden ve onu bir varlık olarak açıklayan başka yapılarla da karşılaşmaktayız. Örneğin *Yüzümdeki korkuyu sakladım, İçimde gizli bir korku var, Korkumu paylaştım, Bana korku veriyor, Korkuya sahibim* ya da *Korkum var* gibi kullanımlar onun saklanabilen, başkasına verilebilen, elde bulunabilen bir şey olduğunu anlatmaktadır.

Ancak korkunun canlı bir varlık olduğu düşüncesi, evrensel nitelik taşısa da nasıl bir cisme sahip olduğu hakkındaki ayrıntılar kültürler arasında çeşitlilik sergilemektedir. Örneğin Srvydè (2006: 84-86), çalışmasına kaynaklık eden korpustan hareketle İngilizcede korkunun hem kör; hem de çelişkili biçimde çok gözlü olarak tanımlandığını ifade eder. Gözlerin bir yüz üzerine yerleşeceği mantığından hareketle de dilde bir kanıt aramaya gerek duymaksızın korkunun bir yüzü olduğu sonucuna ulaşır. Ayrıca bu duygunun giysili olduğunu; insanları yakalamada kullanmak için bir deli gömleği giydiğini de belirtir. *I spent that night in a straitjacket of fear* “O geceyi korkunun deli gömleğinde geçirdim” ifadesi ile de bu bilgi için açık bir kanıt sunar. Ulaştığı bu profile ek olarak korku ile karşılaşabilme durumunu ya da onun gelebiliyor, gidebiliyor olmasını ise belirsizlik içerse de ayaklarının varlığına ve yürüme kabiliyetinin bulunduğu yorar. Bu somut bulgulardan yola çıkarak da İngiliz kültüründeki korku imgesini aşağıdaki yaratıcı çizimle sembolize eder:

Srvydè, İngiliz kültüründeki korku imgesini ortaya çıkarmak için izlediği bu yöntemi Litvancaya da aynıyla uygular. Ancak bu defa ona yol gösteren veriler farklıdır. Örneğin metaforik ifadelerden anlaşıldığına göre korku Litvancada kemirgendir; kanatları ve kısıkaçları vardır. Gözleri oldukça iridir. Rengi de İngilizcedeki genel düşüncenin tersine her zaman siyahtır. Ayrıca Litvancada uçma ya da sürünme özelliğine sahiptir. Sürünme, ayakları olmayan canlıların karakteristik bir davranışı olduğu için Srvydè, onu bu mantıkla ayaksız bir canlı olarak tanımlar ve bu betimlemeleri bir araya getirerek Litvancada ise korkuyu şöyle tasarlar:

Srvydé'nin iki çiziminden biri, korkuyu insan yahut insansı olarak diğeri ise hayvan olarak temsil etmektedir. Türkçede böyle bir belirlilikten; daha doğrusu her zaman tek bir görüntüden söz etmek mümkün değildir. Çünkü aşağıda dikkat çekildiği üzere korkunun türlü hâlleri vardır.

6.1. KORKU İNSANDIR

Bazı dil verileri, korkuyu insan olarak düşünmemize imkân vermektedir:

İçimde bir korku hüküm sürüyor.

Bir korku beni hapsetti.

Korkunun esiri oldum.

6.2. KORKU BİTKİDİR

Bazı dil metaforları da korku ile bitki arasında kurulan bağlantıyı işaret etmektedir. Ancak Türkçede bitki evrelerinin tümü hakkında bir bulguya rastlanmamaktadır. Dilsel ifadeler daha ziyade üreme, büyüme, gelişme ile ilgili evreleri açıklamakta; tozlaşma, dölllenme, çimlenme, tohum ve meyve verme ile ilgili açık kanıtlar sunmamaktadır:

İçime bir korku ektin.

Korkularımın kökü çok derinlerde.

İçimde her gün yeni bir korku kök salıyor.

Kafamda bir korku yeşerdi.

Bütün bunlar aynı korkunun ürünü.

Korku üstüne korku üretiyorum.

Bende büyük bir korku gelişti.

Korkum yeniden canlandı.

Korkularımı söküp attım.

6.3. KORKU HAYVANDIR

Korku, kimi durumlarda çeşitli hayvanların bedenine bürünerek de davranış sergilemektedir. Örneğin *Korkunun pençesine düştüm* ifadesi, onu bir yırtıcı olarak düşündüğümüzü gösterir. *İçimde büyük korkular yatıyor* yahut *İçindeki korku uyandı* metaforunu da böyle sayabiliriz. *Korku iliğimi kemirdi* derken onu bir kemirgene benzettiğimiz açıktır. *Korkularıma gem vurdum*, *Korkumu dizginleyemiyorum*, *Korkumu zaptettim* gibi ifadelerde ise onu bir at olarak algıladığımız;¹² korkan bir kişinin davranışlarını agresif bir atın davranışları ile hayal ettiğimiz anlaşılmaktadır.

Bazen de özel bir hayvan türüne gönderme yapmadan konuştuğumuz görülmektedir. *Kalbime bir korku sokuldu*, *Korku beni yiyip bitirdi*, *Korkumu bıraktım* örnekleri böyle belirsizlikler içermektedir.

7. KORKU DELİLİK YARATIR

Korkunun yoğun ve güçlü etkisini anlatmak için bazen bir delinin davranışlarını kullanarak konuşuruz. Bu tavrımız, kontrol kaybı ile deliliği eş değer görme mantığından kaynaklanır. Zira burada da bir durumdan başka bir duruma geçiş; normalden anormale dönen bir birey söz konusudur. Duygunun yoğunluğu, delilik üretebilecek bir güçtedir ve bu durum tecrübe edilmeye başlandığında doğru düşünme, kendini yönetme yeteneği yok olmaktadır:

Korkudan çıldırdım/çılığına döndüm/delirdim.

Deli gibi korktum.

Aptala döndüm.

Korkudan kafayı yedim.

Aklımı oynattım.

Aklım çıktı.

Aklımı yitirdim.

Son iki önerme, her şeyin tabii yerinde bulunması gerektiğini de ifade eder. Aksi takdirde akış bozulur, kontrol kaybedilir. Çünkü kontrol kabın dışında değil, içindedir. Organlar ve duygular beden kabında güvende kalmalıdır.

Aslında bir duyguyu tecrübe eden kişi ile sarhoş kişi arasında kurulan bağlantı da bu metaforla benzerlik içerir. Örneğin *aşk ile sarhoş* ya da *tutku ile kendinden geçmiş* kimselerden

¹²Aslında KORKU ATTIR eşleştirmesi, hemen hemen bütün yönleriyle Batı kültüründe çok köklü bir yeri olan ÖFKE ATTIR metaforu ile aynı özellikleri barındırır. Esenova (2011: 58-59), bu metaforun eskiliğini M.S. 129'da doğan Galen'e kadar götürmekte; yine bir Yunan filozofu olan Platon'un ise çirkin bir atla tutkuları anlattığını hatırlatmaktadır. Ancak dikkat çekici olmakla birlikte Esenova'nın derlediği verilere şüphe ile yaklaşmak gerekir. Çünkü onun sunduğu örnekler, olağan dil kullanımlarından ziyade edebî dil kullanımlarıdır.

söz edebiliriz. Bu düşünce duyguyu, zihinsel yetenekleri olumsuz etkileyen bir çeşit alkollü içki olarak kavramlaştırmaktadır. Ancak sarhoşlukta yoğun duyguların yol açtığı mantıksızlık, delilik kadar şiddetli değildir, daha hafif düzeydedir. İkinci bir benzerlik ise duygu ile büyülenme arasında kurulan bağlantıda görülür. Zira büyümenin etkisi altında olan bir kişi de kendinde değildir, irade dışı davranışlar sergilemektedir ve temel bir benzerlik olarak o da farklı birine dönüşmüştür (bkz. Kövecses 2000: 74; 123).

8. KORKU HASTALIK YARATIR

Bu kavramlaştırma, korkunun zihin üzerinde yarattığı etki ile hastalığın beden üzerinde yarattığı etkinin benzer olmasına dayanır. Zira her ikisi de beden üzerinde hasara yol açar, tehdit yaratır, doğal işleyişi değiştirir ve nihai noktada da kötü bir sonuç doğurur:

Bana korku aşıladın.

Korkudan kurtuldum.

Kendimi kaybettim.

Kendimde değildim.

Korkum geçti.

Korkumu atlattım.

Korkudan düşüp bayıldım.

Korkudan öldüm.

Korkudan kalbim durdu.

Korkunun bir hastalık olarak dışarıdan gözlemlenebilen, bedene akseden açık belirtileri de vardır. Bu belirtilerin her biri, korkuyu metonimik olarak temsil eder. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi bir duygunun yol açtığı fiziksel reaksiyonlar, o duygunun yerini tutar. Örneğin *beti benzi sararmak-*, *rengi sol-*, *bembeyaz kesil-*, *kanı çekil-*, *buz gibi ol-*, *soğuk terler dök-*, *eli ayağı titre-*, *dizlerinin bağı çözül-*, *dili tutul-*, *nutku tutul-*, *küçük dilini yut-*, *kalbi/yüreği yerinden oyna-*, *altına yap-/et-*, *ödü bokuna karış-*, *gözleri fal taşı gibi büyü-*, *donup kal-*, *soğuk ter dök-*, *kaskatı kesil-*, *kuruyup kal-*, *ödü kop-/patla-*, *gözleri yuvasından fırla-*, *dudakları uçukla-* kalıp sözlerinin mantığı bu ilgiye dayanmaktadır.

Sosyo-kültürel beklentilerden birisi, insanların ve özellikle de erkeklerin korkmamasıdır. Bu bakımdan eğer bir kimse korku yaşamının yarattığı hastalık etkilerini dışarıya yansıtırsa itibar kaybına uğrar ve bu aşamada korku yok olur, onun yerini utanç duygusu alır.

9. KORKU HEM AŞAĞIDADIR, HEM YUKARIDADIR

Kavram sistemimizde başka birçok durum gibi duygular söz konusu olduğunda da YUKARI İYİDİR, AŞAĞI KÖTÜDÜR deneyiminin oluşturduğu yapılar bulunmaktadır. Örneğin mutluluk, ruhsal ve bedensel olarak bizi yükselttiği için; ayrıca bu duygu yaşandığında kas ve iskelet yapısı yatay bir düzleme göre eğik değil, dik bir pozisyon sergilediği için dilde *Ayaklarım yerden kesildi, Havalara/göklere uçtum, Bulutların üzerinde dolaşıyorum, Bugün moralim yüksek* gibi ifadeleri üretiriz. Bazen de bu düşünceyi dil aracılığıyla değil, yalnızca zıplamak gibi bir davranışla gösteririz. Üzülmek söz konusu olduğunda ise tersine davranırız. Çünkü bu defa beden ve zihin düşmek, inmek ya da tamamıyla yerde olmaktan yana tavır sergiler. Duruş da düz ya da dik değildir; beden eğilmiş, bükülmüş bir vaziyettedir.

Temel olarak bir kavrama uzay ve mekân yönelimi verdikleri için bu tür metaforlar Lakoff ve Johnson (1980: 14) tarafından yön metaforları (*orientational metaphors*) olarak adlandırılmaktadır. Böylesi yapılarda düşünme ve konuşma araçları yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka, ileri-geri, derin-yüzey, yakın-uzak, merkez-çevre gibi kavramlarla bağlantılıdır.

Eldeki veriler, korkunun beden kabının neresinde olduğu ile ilgili iki karşıt önerme sunmaktadır: KORKU AŞAĞIDADIR ve KORKU YUKARIDADIR. Ancak olumsuz bir duygu olduğu için her iki doğrultu da korkunun KÖTÜ olduğunu gösterir. Çünkü aşağıda olan korku da yukarıya taşınan korku da yoğundur ve bu duyguyu yoğun yaşamak iyi değildir.

Aslında her olumsuz duygunun iki yönlü olduğu iddia edilemez. Örneğin çok yoğun öfkenin yönü genelde yukarıdır, içeriden dışarıya doğrudur. *Öfkesi tepesine çıktı, Öfkesi başına sıçradı, Öfkesi burnuna geldi, Kan beynine çıktı, Öfkesi tavan yaptı, Köpürdü, Öfkesi taşı, Öfkesi patladı, Öfke kustu, Öfkesini döktü* gibi ifadelerde yükseliş vardır.

Korkuda ilgi çekici olan, bir doğrultu içinde aşağı ya da yukarıya doğru hareket edenin bazen doğrudan doğruya kendisi olmamasıdır. Böyle durumlarda yukarıya çıkışta da aşağıya inişte de rol alan odur; ancak hareketin etkilerini yaşayan, gerçekte içinde bulunduğu kaptır. Örneğin *yüreği yerinden oynamak, yüreği ağzına gelmek, yüreği ağzında atmak, kalbi yerinden fırlamak, akli çıkmak* ifadeleri, organların konumundaki değişikliği anlatır. Herhangi bir organın tabii yerinde olmayışı ise bir şeylerin ters gittiğine, akışın bozulduğuna işaret eder.

Ancak yarattığı değişimin yönü bu örneklerde olduğu gibi her zaman YUKARI değildir. Korku, bazen beden istikametinde AŞAĞI da inebilir. Örneğin dizlerin bağını çözebilir yahut bağırsakların istemsiz çalışmasına yol açarak fonksiyonlarını bozabilir. Nitekim *altına kaçırarak* sözü, çok korkmaktan ötürü istemsiz yapılan bir eylemi ifade eder.

Bazı ifadeler de korkunun bedeninin tümünde ya da parçaları üzerinde aşağı ya da yukarı yönde yaptığı etkiler hakkında değildir. Yerleştiği yerin İÇERİ doğrultusunda AŞAĞI olduğu ile ilgilidir. Örneğin *derin korku, kökleşen/kök salan korku, yüreğine inmek, içine korku düşmek* yahut *korkularını söküüp atmak* ifadeleri sadece bu duygunun İÇERİ girip AŞAĞI doğru yol aldığı ya da orada bulunduğunu anlatır. Ancak bu sözler korku için karakteristik değildir. Diğer duygular için de durum böyledir.

10. KORKU BİR GÜÇ MERKEZİDİR

Duyguların dikkat çekici boyutlardan birisi de çeşitli fiziksel ya da doğal güçlere sahip oldukları ile ilgili ayrıntılardır. Örneğin duygusal bir hâldeyken kendimizi veya başkalarını boğulmuş, yutulmuş, oradan oraya savrulmuş biçimde tarif edebilir; duygumuzun kısa sürdüğünden, geçici olduğundan, hiç etki yaratmadığından yahut kırıp geçirdiğinden, sarstığından, yerle bir ettiğinden, yıkıcı ya da yakıcı olduğundan, onarılmayacak hasarlar bıraktığından söz edebiliriz. Böylece yangın, fırtına, hortum, kasırga, sel, deprem gibi bir doğa olayının yarattığı etkilerin aynısını duygulara da uygulamış oluruz. Bu bakımdan korku metaforlarında GÜÇ kavram alanı da bir şeyi başka bir şey gibi görüp anlamamanın yollarından birisidir:

Korkuya kapıldım.

Korkunun etkisi geçmedi.

Bir korku beni içine çekti.

Bir korkuya saplandım.

Bütünüyle korkuya gömülmüş durumdayım.

Temel olarak duygunun yaşattığı tek taraflı etki üzerine kurulu olduğu; yani bir güç merkezi ile ona maruz kalan tarafı işaret ettiği için Kövecses (2000: 42) bu kavramlaştırmayı, GÜÇLERİN FİZİKSEL ETKİLERİ PASİF OLARAK YAŞANIR ana metaforuna bağlamaktadır.

Kavramsal Korku Metonimleri

Korku dilinin metonimik boyutu, daha önce de çeşitli ilgilerle söz edilen BİR DUYGUNUN FİZİKSEL TEPKİLERİ, O DUYGUYU ANLATIR genel ilkesi etrafında biçimlenir ve bu kavramlaştırma, duygunun yalnızca neden-sonuç ilişkisi ile ortaya çıkan bölümünü açıklar.

Bu bölüm, genelde fizyolojik açıdan gerçekçi ifadeleri ve olması muhtemel durumları içermektedir. Ancak böyle de olsa kültürel açıdan seçici kullanımlar söz konusudur. Örneğin korkunun etkisi ile kanda izlenen ani renk değişimleri, kültürler ve diller arasında farklı

bakışlarla kendini gösterir. Türkçede *kar gibi*, *kâğıt gibi* benzetmeleri kullanılırken Tunus Arapçasında yüzün renginin pamuğun rengi gibi hayal edilmesi böyle bir şeydir.

Bazı ifadeler de kültürel senaryolardan ortaya çıktıkları için farklılık sergilemektedir. Bu tür durumlarda beden üzerindeki temsil, gerçeği anlatmamaktadır. Örneğin Türkçede korkunun kalbe girip onu ağza çıkardığı düşünülürken (*yiüreği ağzına gelmek*); Tunus Arapçasında kalp yükselip dişler arasında kalıyormuş gibi algılanır. Her iki durumunda da kalbin yeni kabı, ağız olmuştur. Maalej, gerçeği yansıtmayan bu tür durumlar için haklı olarak BİR DUYGUNUN OLASI FİZİKSEL TEPKİLERİ, O DUYGUYU ANLATIR kavramsal metonimisini önermektedir (2007: 93-94). Zira gerçekte kalp atmayı bırakıyor, kan donuyor, eller ayaklar birbirine dolaşıyor yahut kişi nihai noktada bayılıyor ya da ölüyor değildir. Bu sıra dışı hâller, duygunun yoğunluğunu ifade etmek, abartıyı sağlamak için vardır.

Metonimi bazen yalnız davranışla da temsil edilmekte; görsel olarak var olup dilsel alanda görünmemektedir. Böyle durumlarda eylemin sahibi duygu değil, bireydir. Örneğin elleri birbirine çırpmak, hoplamak yahut gülmek gibi davranışlar birer mutluluk metonimidir. Bağırarak, saklanmak, kekelemek, ağlamak, şiddet sergilemek gibi tutumlar da birer korku metonimidir. Hatta korkutmak ifade eden *diş göstermek*, *tırnak göstermek*, *üstüne yürümek*, *gözlerini belirtmek* de aynı mantığa dayanmaktadır. Bu bakımdan da buna benzer yapıların dilde var olmadan önce düşüncede ve eylemde var olduklarını söylemek mümkündür. Kövecses, bu tür yapıları BİR DUYGUNUN DAVRANIŞSAL TEPKİLERİ, O DUYGUYU ANLATIR metonimik prensibi ile sembolize etmektedir.

Korku anında bedenin ne tür tepkiler sergilediği ve o anlarda kendini nasıl savunmaya aldığı ile ilgili Golemann'dan nakledilen tespitler hatırlandığında ve Kövecses'in (1990: 70-73) listesi ile karşılaştırıldığında, Türkçedeki kavramsal korku metonimilerinin şu üretimlere yansıdığı görülmektedir:

1. FİZİKSEL SARSINTI

Eli ayağı titriyordu.

Korkuyla sarsıldı.

2. KALP RİTMİNDE ARTIŞ

Kalbi küt küt atmaya başladı.

Kalbi hop hop ediyordu.

Kalbi yerinden çıkacak gibiydi.

Kalbi göğsünden fırlayacakmış gibi çarpıyordu.

3. KALBİN İŞLEYİŞİNDE HATA

Kalbi duracak gibi oldu.

Korkudan kalbinin sıkıştığını hissediyordu.

4. GÖZLERDE ve GÖZBEBEKLERİNDE BÜYÜME

Gözleri yuvasından fırladı.

Gözleri yerinden çıkacak gibi oldu.

Korkudan gözleri fal taşı gibi açıldı.

5. YÜZDEN/GÖZDEN KAN ÇEKİLMESİ

Beti benzi sarardı.

Rengi uçtu.

Kanı çekildi.

Sarardı, soldu.

Kül kesildi/Bembeyaz kesildi.

Yüzü kâğıda döndü.

Yüzü kar gibi oldu.

6. TÜYLERDE DİKİLME

Tüyleri diken diken oldu.

Tüyleri havaya kalktı.

Tüyleri ürperdi.

7. HAREKET EDEMEME/FELÇ HÂLİ

Korkudan kaskatı kesildi.

Korkudan olduğu yerde dona kaldı.

Tutuldu.

8. BEDEN ISISINDA DÜŞÜŞ

Bütün bedeni korkudan buz kesmişti.

Korkudan tir tir titriyordu.

İçine bir ürperti geldi.

9. KONUŞAMAMA

Korkudan dili tutuldu.

Korkudan nutku tutuldu/nutku kurudu/nutku bağlandı.

Korkudan (küçük) dilini yutmuş gibiydi.

10. BAĞIRSAK ve MESANENİN İSTEMSİZ ÇALIŞMASI

Korkudan altına işedi.

Korkudan kendini ıslattı.

Korkudan altına yaptı/etti/kaçırdı.

11. TERLEME

Korkudan soğuk terler döktü.

12. KAÇMA

Korkudan kaçacak delik arıyordu.

Fare deliğine girsen seni bulurum. (Buradaki tehdit korkup kaçana dönüktür.)

13. ORGANLARIN İŞLEYİŞİNDE HATA/AKSAKLIK

Elim ayağım birbirine dolaştı.

Yüreğim ağzıma geldi.

Aklım gitti/Aklımı aldın.

Ruhum yerinden çıktı.

Dizlerimin bağı çözüldü.

SONUÇ

Bu çalışmada korku dilinin Türkçedeki kavramsal boyutu ele alınmış; daha önceki literatür bulguları da test edilerek konuya iki temel çerçeve üzerinden açıklık kazandırılmıştır. Birinci olarak zihinsel metaforlar ve bunların ürettiği dil metaforları belirlenmiştir. Buna göre diller ve kültürel arasında evrensel bir ortaklık gösteren KAP metaforunun Türkçede de üretken bir biçimde kullanıldığı; korkunun bir kap olarak kendine bazen bedeninin tamamını seçtiği; bazen de beden kabına nispetle daha dar bir alana yerleştiği görülmüştür. Fiziksel bir cisim bulunan yahut bulunmayan bu dar kapların da yürek, göz, bakış, yüz, ifade, ses, kafa, beyin, akıl, zihin, bilinçaltı, ruh ya da benlik olduğu tespit edilmiştir.

Diğer birçok dilde sıvı olarak algılanmasına rağmen dil verilerinin Türkçede korkuyu maddenin KATI hâlinde, çok az veride ise GAZ hâlinde tanımladığı; bu duygunun içinde bulunduğu beden kabında ısı olarak SOĞUK etkisi yarattığı; bazen ani bir RENK değişimi ile kendisini gösterdiği; korku taşıyan bir bedeninin durumu ile ağırlık taşıyan bir bedeninin benzerliğinden hareketle kap içinde bir YÜK olarak algılandığı sonucuna da ulaşılmıştır. Bir canlı gibi doğup büyüüp ölebildiği; bir cisme, hacme ve kütleye sahip olduğu; çeşitli eylemlerde bulunabilme yeteneği sergilediği için yerine göre bazen İNSAN, bazen HAYVAN, bazen de bir BİTKİ gibi hayal edildiği; fakat çoğu durumda bu insan ya da hayvanın kendisiyle mücadele edilen bir DÜŞMAN olarak kabul edildiği de dikkati çekmiştir. Ayrıca etkileşimde bulunduğu bedende DELİLİK ve HASTALIK yarattığı; iki karşıtlığı bir arada bulundurarak hem AŞAĞI, hem YUKARI doğrultuda hareket ettiği; ancak bu duyguyu yoğun yaşamının bildirdiği olumsuzluk sebebiyle iki durumun da KÖTÜ anlama geldiği ifade edilmiştir.

Metaforik kavramlaştırılmada son olarak da bir GÜÇ MERKEZİ olarak algılandığı, nesnesini hasar veren eylemlerine maruz bıraktığı gözlenmiştir.

Korku metonimilerinin çerçevesi ise BİR DUYGUNUN FİZİKSEL TEPKİLERİ O DUYGUYU ANLATIR prensibinden hareketle ortaya konmuştur. Buna göre FİZİKSEL SARSINTI, KALP RİTMİNDE ARTIŞ, KALBİN İŞLEYİŞİNDE HATA, GÖZLERDE/GÖZBEBEKLERİNDE BÜYÜME, YÜZDEN/GÖZDEN KAN ÇEKİLMESİ, TÜYLERDE DİKİLME, FELÇ HÂLİ, BEDEN İSİSİNDE DÜŞÜŞ, KONUŞAMAMA, BAĞIRSAK VE MESANENİN İSTEMSİZ ÇALIŞMASI, TERLEME, KAÇMA ve ORGANLARIN İŞLEYİŞİNDE HATA gibi semptomların tümü, dilde de varlık gösteren birer kavramsal metonimidir.

Kaynaklar

- AKSAN, M. (2006a). *Metaphors of Anger: An Outline of a Cultural Model. Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3: 1, 31-67.
- AKSAN, M. (2006b). The Container Metaphor In Turkish Expressions of Anger. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3: 2, 103-124.
- APRESJAN, V. (1997). Emotion Metaphors and Cross-Linguistic Conceptualization of Emotion. *Cuadernos de Filología Inglesa*, 6/2, 179-195.
- BARCELONA, A. (1986). On the Concept of Depression in American English: A Cognitive Approach. *Revista Canaria de Estudios Ingleses*, 12, 7-33.
- BERENDT, Erich A.; Keiko TANITA (2011). The 'Heart' of Things: A Conceptual Metaphoric Analysis of *Heart* and Related Body Part in Thai, Japanese and English. *Intercultural Communication Studies*, XX: 1, 65-78.
- ESENOVA, O. (2011). *Metaphorical Conceptualisation of Anger, Fear and Sadness in English*. Doctoral Dissertation, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- GOLEMAN, D. (1996). *Duygusal Zekâ. Neden EQ, IQ'dan Daha Önemlidir?* (çev. Banu Seçkin Yüksel). İstanbul: Varlık Yay.
- GOOSSENS, L. (2002). Metaphonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, Berlin: Mouton de Gruyter, 349-378.
- KÖVECSES, Z. (1990). *Emotion Concepts*. New York: Springer-Verlag.
- KÖVECSES, Z. (2000). *Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling*. New York: Cambridge University Press.
- LAKOFF, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, G. and KÖVECSES, Z. (1987). "The cognitive model of anger inherent in American English". *Cultural Models in Language and Thought*. New York: Cambridge University Press.

- LAKOFF, G. and MARK, J. (1980). *Metaphors. We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- LEWIS, M.; HAVILAND-JONES, J. M. and FELDMAN BARRETT, L. (2008). *Handbook of Emotions*, New York-London: The Guilford Press.
- MAALEJ, Z. (2007). The Embodiment of Fear Expressions in Tunisian Arabic. Theoretical and Practical Implications. *Applied Cultural Linguistics (Edited by Farzad Sharifian and Gary B. Palmer)*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 87-104.
- MASHAK, S. P.; PAZHAKH, A. and HAYATİ, A. (2012). A Comparative Study on Basic Emotion Conceptual Metaphors in English and Persian Literary Texts. *International Education Studies*, Vol 5, No 1, 200-207.
- MATSUKI, K. (1995). Metaphors of Anger in Japanese. *Language and Cognitive Construal of the World*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 137-151.
- PANTHER, K. U. and RADDEN, G. (ed.) (1999). *Metonymy in Language and Thought*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- SİRVDĒ, R. (2006). Facing Fear: A Corpus-based Approach to Fear Metaphors in English and Lithuanian. *Žmogus ir žodis [Man and the Word]*, 3, 81-88.
- STEFANOWITSCH, A. (2006). Words and Their Metaphors: A Corpus-based Approach. *Corpus-based Approaches to Metaphor And Metonymy*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 63-105.
- WILLIAMS, L. E. and BARGH, J. A. (2008). Experiencing Physical Warmth Promotes Interpersonal Warmth. *Science*, 322, 606-607.
- YU, Ning (1995). Metaphorical Expression of Anger and Happiness in English and Chinese. *Metaphor and Symbolic Activity*. 10 (2), 59-92.